

Jaroslav Kolár

*Satirická Historia o odpustcích
a očistci*

AKADEMIKU RUDOLFU URBÁNKOVI
K OSMDESÁTINÁM

O politické satíře, důležité a rozsáhlé složce literárního dění v době od konce husitství do let druhého stavovského povstání a bělohorské bitvy, víme dosud jen velmi málo. Patřila mezi ty oblasti literární tvorby, které — jak ukázal Jos. Hrabák¹ — stály dlouho stranou zájmu literární historie, neboť literární vědci přehlíželi díla, jež se činně účastnila politického zápasu a nesla v sobě zřetelné stopy aktivního postoje k aktuálním otázkám, jako tvorbu literárně nehodnotnou. Věda minulé společenské epochy přiznávala uměleckou závažnost jen dílům „nadčasových hodnot“, t. j. takovým pracím, jejichž tematika měla daleko k aktuálním politickým otázkám své doby. Tím došlo k jednostrannému chápání literárního charakteru celé předbělohorské epochy. Úplný obraz jejího literárního dění můžeme proto získat jen tehdy, jestliže ukážeme vedle této tvorby a v protikladu k ní takové literární projevy, které měly nejužší vztah k aktuálnímu společenskému dění, které byly nejživotnější složkou tehdejší literární tvorby. Proto je nutné obírat se podrobným studiem aktuálních skladeb, hlavně lidových a pololidových, mezi nimiž náleží politickým satírám přední místo. To nám umožní nejen ukázat odraz pokrokového myšlení v literární tvorbě, ale i podrobněji sledovat vytváření nových vztahů literatury ke skutečnosti, míru přejímání z běžné zásoby obsahových i tvarových literárních prvků atd. — krátce, sledovat živé tvůrčí postupy v literárním procesu té doby. To přispěje bezpochyby k vytvoření správnějších kritérií i pro umělecké hodnocení literatury této epochy.

I

Problematika politické satíry pohusitské doby je komplikována tím, že nejde o genrově jednotný celek. Uplatňuje se v ní naopak celá řada literárních útvarů, běžných a oblíbených v celé literární produkci 16. století:

¹ O politické satíře platí to, co napsal o „nižších“, přehlížených literárních projevech J. Hrabák v článku *Protipanská cantilena inhonesta ze 16. století, Studie ze starší české literatury*, 1956, str. 182–202. Naznačil tam zároveň souhrnně úkoly pro nové studium české literatury předbělohorské doby. V úvodu tohoto článku proto vycházíme z vývodů J. Hrabáka a odkazujeme na jeho citovanou práci.

drama (na př. Naogeorgův Pammachius), prozaické vyprávění, dialog (Novina o čertu a papeži), veršovaná skladba určená k mluvnímu přednesu (Lázeň španělská), píseň šířená i tiskem (Kanýži, zámku přepevný), list (List od papeže Lva k Luciperovi), leták (traktátové letáky proti jesuitům), příležitostný pouliční popěvek. Je proto nutno rozbírat jednotlivé památky vždy i po stránce jejich vztahu k problematice literárního genu, k němuž se hlásí. Každá z takových forem přinášela totiž specifické možnosti satirického vyjádření a autoři i šířitelé politických literárních satir těchto možností bohatě a obratně využívali.

Charakteristickým znakem vši politické satirické tvorby předbělohorské doby je to, že se její satirické ostří obrací převážnou většinou proti určitým, výslovně jmenovaným nebo zřetelně naznačeným osobám a událostem (ať už měl satirisovaný jev význam jen užší, lokální, nebo širší, zasahující zájmy velkých společenských skupin). V tom tkví rozdíl mezi touto tvorbou a mezi politickými satirami staršími, předhusitskými i husitskými, jež byly naopak zaměřeny převážně proti jevům typickým a proti celým společenským skupinám (na př. satiry o řemeslnících ze 14. stol., veršované satiry obou bojujících stran za husitských válek). V předbělohorské době se tedy jen velmi zřídka setkáváme se satirickým výtvozem bezprostředně politického dosahu, jenž by byl zaměřen na obecný společenský typ nebo na několik událostí podobného druhu². To zdánlivě poněkud odlišuje politickou satiru od ostatní soudobé satirické tvorby, zaměřené proti jevům, jež nebyly v užším smyslu politické (příkladem toho jsou Frantova práva, grobianovská naučení atd.). U takových obecněji zaměřených satir byla i starším literárním historikům vždy mnohem zřejmější souvislost s ostatní, i „vyšší“ literární tvorbou, a proto se těmto satirám věnovalo i v dřívější době mnohem více pozornosti (srov. na př. práce Zibrtovy). Mezi politickou a nepolitickou satirou v literatuře 16. století není však podstatný rozdíl. Větší „literárnost“ nepolitických satir (hlásaná starší literární historií) je jen zdánlivá; dojem vznikl tím, že tyto skladby byly čtenářům plněji srozumitelné delší dobu než díla, jež nutně předpokládala znalost určitých konkrétních fakt, aby bylo možno plně porozumět satirickým narážkám a ideovému významu skladeb, jejichž působivost byla tedy více méně časově podmíněna. Přeceňování tohoto zjevu vedlo pak spolu s jinými hledisky k nesprávným závěrům o tom, že časová politická satira je útvar nižší, nehodný pozornosti literární historie. Navíc jde ve většině případů o díla přeložená nebo přepracovaná z jiných jazyků — a už to samo bylo starší literární historii důvodem k podečňování společenského i literárního význa-

² Tento rys politické satiry je možno doložit na př. z četných protipapežských satir: nikde nechybí výslovné jmenování konkrétního papeže, proti němuž je satira namířena, ačkoli pranýřované neřesti a špatnosti všech papežů jsou líčeny stejně a ve všech satirách v podstatě jde spíše o útoky proti instituci než proti jednotlivým osobám.

mu těchto skladeb. Dochovaný materiál — třebaže je nepochybně kusý a představuje jen zlomek celkové politicko-satirické produkce — nám však umožňuje vyvrátit tyto chybné soudy. Máme doklady o tom, že některé časově zaměřené politické satiry dlouho-přežily dobu své přímé aktuálnosti. Tak na př. t. zv. Knížka rytmovní³ je známa zatím jen z jediného opisu z poloviny 18. století, ačkoli byla aktuální satirou na politické události z poloviny 16. století. Proti podceňování kvality časových satir svědčí umělecká vyspělost, až rafinovanost některých z nich⁴. Častěji se setkáváme se skladbami, v nichž jsou prvky satiry aktuálně politické a obecněji zaměřené vyváženy, takže taková díla tvoří přechod mezi satirou časově politickou a obecněji zaměřenou a dokládají úzkou souvislost obou těchto typů.

Mezi ně patří i skladba literární historií dosud nepovšimnutá, jejíž text zde po prvé v následující kapitole v plném znění uveřejňujeme.

II

HISTORIA PRAVDIVÁ A UTĚŠENÁ,

1 a

všechněm katolíkům pro vzláštní potěšení a
v jisté naději o odpustcích a očištění, jich ustavení,
sepsaná od Farnesia kardinála, vydaná v Římě léta
5 milostivého. S dovolením Otce svatého a bedlivým
přehlídnutím všech kardinálů jeho.

Když přišel čas léta milostivého, Otcí svatému, papeži římskému, i jeho 2 a
kardinálům velmi vzáctného a užitečného, tu Otec svatý, náměstek apoštol-
ský a svaté římské stolice vrchní hejtman papež Pavel Druhý prodával
10 odpustky na rozličné a všelijaké hříchy všem, jenž by toho žádali a měli
peníze, čím by zaplatili. A tak jeden urozený a osvícený pán z České země
znamenaje, že již annus jubilaeus, přišel jest s mnohými služebníky svými
do Říma, žádostiv jsa sobě koupiti též hříchův odpuštění. Přiřev tam a au-
dienci dostav, padl na svá kolena před svatým Otcem i na svou tvář, nohy
16 jeho líbaje a za to, aby jemu jeho | veliké hříchy milostivě odpustiti ráčil, 2 b
žádaje. Ačkoliv ten svatý muž, Otec církevní, ne tak snadno k tomu přistou-
piti a žádosti jeho povoliti mohl nevěda a neznaje, jací by to hříchové byli,
avšak rozuměje, že ten, když z tak daleka naschvál k němu pro odpustky

³ Vydal Ján Mišianik jako 1. svazek *Pamiatok starej literatúry slovenskej*, Bratislava 1952. Viz můj článek O datování a hodnocení satirické Knížky rytmovní, *Slovenská literatúra* V, 1958, str. 76—80.

⁴ Na př. píseň proti Závišovi Kunčickému, kterou vydal a osvětlil J. Hrabák v citovaném článku.

přijel, má peníze, a slýchaje, že v Čechách mnoho zlata roste, a mysle na to pilně, že by skoro v té příčině tučného berana dostal, a i to sobě předkládaje, že na koze vlny nenaholí, odeslal ho k spovědníku, aby tam prvé z hříchů svých počet učinil, se zpovídal a pokání činil. A když tak za několik 5 dní examinován a zpovídati se musel, předloženo mu od jakéhos starého proholeného mniška, však z poručení nejsvětějšího Otce papeže, že, poněvadž mnozí hříchové jeho jsou, tehdy že mnoho páteřů a modliteb potřebují, | a protož sám nejsvětější Otec že za něj chce devět Zdráva Maria a 3 a jednou Otčenáš zřikati, jeden pak každý z kardinálů ještě víc než tolik 10 a potom svatý táta papež podlé moci sobě svěřené že jemu chce ty všechny hříchy odpustiti a pro budoucí toho pamět i náležitě bulle spečetěné a pěkně napsané dáti, ano že jemu chce i obraz svatého Petra pěkný pozlacený na věčnou památku darovati, však na ten způsob, aby se on za tak veliké a znamenité dobrodiní hleděl dobrým odměniti, dukátů nelitovati, než štědrou 15 ruku otevřiti, poněvadž kdo k oltáři slouží, z oltáře živnost míti má. I porozuměv tomu z těch řečí ten dobrý pán, že jest již čas, aby na měšec zašturmoval, vyňav tisíc dobrých vážných dukátů, Otcí svatému je daroval a kardinálům šest set; ačkoli bylo velmi maličko, však když nebylo lze 20 více dostati, vždy se ukázali, jako by to vděčně přijali, a již dále k tomu se strojili, aby jemu ty bulle a vysvědčení odpuštění hříchův dali, aby jeho z nich žádný, buď to při smrti neb i v den poslední, viniti nemohl. Tu kardinál Svatého Anděla s jinými svými tovaryši zavolali sekretáře dvoru toho tatíka svatého a písařů a poručili psáti list na parkameně literami velikými versálnými pozlacenými, že Otec svatý tomu pánu všechny hříchy přešlé 25 i budoucí na věčné časy odpouští, aby mohl svobodně činiti, což se mu libiti bude, a tu bulli zpečetili pečeti svatého Otce a pečeti dvou kardinálů přitiskli na svědomí, od čehož ještě sekretáři sto dukátů a písaři druhé | sto 30 dukátů daroval; kteráž bulle od samého Otce svatého do jeho rukou dána na tento způsob, aby, když se do Čech domů šťastně navrátí, ku poctivosti svatému milému Bernartovi klášter na svůj náklad ustavěti dal, v kterémž klášteře aby ustavičně půl konventu, to jest dvanáct mníchů řádu svatého Františka chováno bylo, a to aby velmi dobře opatřil, aby ten klášter nadán byl platy hojnými, důchody mnohými, profisionem plným, aby ti mniši tu na budoucí časy měli hojně čím živí bejti a žádného nedostatku v ničemž 35 aby nesnášeli, což on vykonati slíbil. A tak vzavše bulle a přijav požehnání skrze znamení kříže od Otce svatého a rozžehnav se s ním i s kardinály, k svému obydlí radostně se navracel, | celou cestu o tom přemejšleje, aby 40 poručení tatíka starého a svou přípověď dostatečně vykonati mohl. Přijev domů, hned ten klášter stavěti dal a několik vsí a nemálo důchodů k němu daroval a mnichy františkány tam uvedl, tak je opatřiv, že ti zahalečí na tom dobře a hojně přestati mohli. Vykonav to všecko, ostatní díl života svého strávil v rozkošech, živ jsa stkvostně podlé libosti a žádosti těla svého,

ubezpečiv se na bulle své. A vtom navštiven nebezpečnou nemocí. I porozumívaje, že již skoro ten čas nastává, aby se s svými bullemi do nebe bral a tam se nimi pochlubil, boje se, aby jich zde nezapomněl a jeho náklad i práce aby daremná nebyla, poslal sobě spěšně pro ně a přečetši je ještě
5 jednou bedlivě, | složil je do cínové škatule a poručil je potom k sobě do 5 a
truhly vložití a aby byl v klášteře, kterýž vystavěl, v kúru pochován, a velikou sumu peněz na tolařích i dukátích mnichům dáti poručil, aby ho po smrti jeho mšemi nezanedbali a nezameškali, vždy se obávajíc, aby se třeba do očiště předce nedostal a tam nezabloudil, a pakli do nebe půjde,
10 že to také na škodu nebude, jakž ho v tom mniši ustavili. Po vyřízení pak všeho toho přišel k němu v poselství lekát od Lucipera knížete jménem Tenebrandus a přišed řekl: „Pane milý, jsem k tobě poslán od pána mého, že se máš před ním postaviti.“ I odpověděl ten pán: „I medle, kdo jest to, ten tvůj pán, že mi tak svobodně rozkazuje?“ Odpověděl posel: „Pán můj jest
15 kníže v Pennarum a říkají mu Luciper.“ Tehdy ten | pán řekl: „Ba věru, 5 b
pane tovaryši, nepůjdu.“ A posel dí: „I kterak by to bylo?“ Odpověděl ten pán: „I tak, že já se tvého pána ani tebe v té příčině nic nebojím, nebo já mám od Otce svatého dostatečné bulle, o nichž snad bezpochyby tvůj pán neví. Protož tak jemu ode mne oznam, že nepůjdu.“ Ten pak posel řekl:
20 „Ale můj milý pane, prosím, nehorlete nad tím a mně za zlé nemějte, já tu nic svého nečiním, ale věci svého pána řídím, co mi od něho poručeno. Přes to poslové hyndrováni býti nemají, jakž zřízení zemské vyměřuje. Nebo kdybych nic jistého nepojednal, tehdy pán můj jest velmi hněvivý, trhal by se na mne co pes na řetěze a kázal by Solfernovi hejtmanu, aby mne notně
25 po uhersku třmi kyjmi vymlátil; však snad | víte, jak se to dělává, tak mám 6 a
za to, že ste také několikrát své sedláky tak vymlátiti dali. Nětco mi jistého oznamte, ať sem posel a ne osel, půjdete-li se mnou!“ Po takových řečech hněviv jsa, pán řekl k paní své: „Jdi, paní, přines mi ty bulle, ať zví pravdu, a podívaje se na ně, dá mi pokoj. Však dobře pozná a přečta porozumí, co
30 v sobě zavírají. Nebo vlastní podpis Otce svatého Pavla papeže Druhého jest, vím, žeť jest o něm slyšel, a snad zná pečet i ruku jeho.“ Zasmál se tomu ten posel a řekl: „Ale můj milý pane, však jsem já prostý lejk, nikdy sem do školy nechodil a žádného pardusu metlou neměl a čísti neumím a liter neznám a velíte mi takové svaté věci čísti, než jakž ste doložili, že bych měl
35 toho svatého tatíka | znáti i pečet jeho, o pečeti se nepamatují, neb ji k nám 6 b
(s) sebou nepřinesl, snad ji někde na cestě ztratil, než osobu jeho dobře znám, říkají mu Paulus Secundus. Však ho jeho tovaryši dávno k nám poslali, davše mu vlaského salátu, a on s námi divnou kolací mívá v naši kartuziarni a my skoro nemáme lepšího tovaryše nad něho, než bojíme se, aby nám ho jeho tovaryši nevyšermovali a nevykřižovali, neb velmi často za něho cosi (připravíc se do jakéhoš pěkného merhovaného kabátu) kejklují a bublí latině, já sic latině nerozumím, stálo by to na mně za mnoho, abych

se byl latině učil z mládí.“ K tomu ten pán odpověděl: „Ale milý brachu, začež bych tak velikou | sumu, mnoho set dobrých dukátů, na vejběr dal 7 a a tak dalekou cestu sám čtyřicátý vykonal s služebníky svými, kdež sem dosti neskrovně utrácel, a k tomu v kraji plzenském nákladný klášter vy- 5 stavěti sem dal, hojnými důchody opatřil, mám za to, že jej víš, kde stojí — zdaliž mi pak tak lehce věřiti sluší?“ Řekl posel: „Ale milý pane, věřimf já vám a i ten klášter dobře vím i vás sem v něm nejednou viděl, když ste cosi před hubou šermovali, nevím pro mouchy-li či pro komáry. A já tam mám nemálo dobrých tovaryšův a teď nedávno s jedním mnichem na bratrství 10 sme se sobě zavázali (nechci ho jmenovati) a já jemu k pěkné a milostné děvečce dopomohl; jakž sem ji s ním seznámil, velmi naň laskava, tak|že já 7 b s ní malou práci mám, často sama k němu běží aneb někdy on k ní. Ale nechme těch rozprávek, abych já tu něco před vaši paní neproblekl, ješto já neumím mnoho okolovati, raději dořešme pilnější věci, abych já se mohl 15 časněji navrátiti a nebyl dán do žádných hamrů. Vidí mně se, pane, kdybyšte chtěli uposlechnouti mé rady, poďte předce se mnou a vezměte (s) sebou ty své spravedlnosti a já vás hned dovedu k svému pánu a před něj opovím, nebudete nic meškáni a pán můj hned poručí je kanclíři svému přečísti a spatřiti, co by samy v sobě obsahovaly a k čemu by se ta věc schy- 20 lovala, a vyslechna porozumí, že k vám žádného práva nemá, i propustí vás zase jakožto pán přímý, neb kdyby na vás mimo právo sáhnouti měl, upadl | by v pokutu a trestání nejvyššímu.“ Tu pán ten s hněvem odpov- 8 a děl: „I vždy-liž mi to sám čert nahodí, abych já se s tebou sem a tam toulal a talácel a darmo se po blátě kálel,“ a viděv nezbytí, povstav šel s ním, ač 25 velmi nerad, a jdouc spolu skrze Pennarum, tak řečený příbytek, v kterémž jest veliké horko, mnohem větší než v zádušní lázni, nežli došli skrze předměstí mimo očístec jakous ulicí k domu kanclířovu a k majestátu pána Lucipera, tuť se ty milé pečeti u těch bullí horkem rozpustily a parkamen zprahl a skrčil se jen jako škvarek: tehdy ten pán jsa v strachu a u velikém hoři 30 a nemaje ukázati než toliko pečeti rozpuštěné a kusy zprahlé, počal se vmlouvati. Na nějž se pán Luciper velmi rozhněval, nadávaje mu lotrů a šibalů, že jej falešně chce podvésti a že | kdovi co jest to psáno bylo, i kázal 8 b jej dáti do dolejšího kabátu a mříži zamknouti, aby ani světla neviděl. Ten nebohý v tom vězení jsa prosil těch, jenž ho navštěvovali, aby mu nějaké 35 polehčení zjednali, čehož na přímluvu hejtmanovu užil. Potom pak po některém málo času procházeje se nenadále uhlédal Otce papeže, od něhož byl těch bullí dostal, a s ním se v Pennarum potkal. Jemuž Otec svatý papež řekl: „Ale můj milý pane bratře, i kteraks ty se sem přejedinou dostal? Však pamatuji, že jsi byl na onom světě měl ode mne hříchů odpuštění a na 40 to znamená jistoty a bulle, i kteraks sobě to medle zmařil a zmrhal?“ Odpověděl: „Ano, jest tak, můj milý pane táto, ale poslyš, jak je mi se přihodilo. Čert navalil, poslal ke mně pán Luciper | jednoho svého služebníka, hned prá- 9 a

vě prostého lejka a troupa, že ani abecedy neuměl, a takto sic dynovitého lotra a lháře, ten nechtěl ode mne odjít, než vzal mne i s těmi bullemi a na veliké lotrovství vedl mne onouno horkou ulicí mimo očištěc a ono z toho očištěce do ní horko jako z pekla jde a oni mi zde všechny shořely a v nic přišly.

5 Tak já nemaje co Luciperovi ukázati, ještě mi hrozně lál, šibalů dával a do vězení mne dáti poručil, že ho chce falešně podvésti. Ale, můj milý pane táto, kteraks ty se pak sem dostal, jest to divná a nade všechny věci nejdivnější věc, všaks ty se pravil býti na světě nejsvětější a že tak mnoho vládněš v nebi jako na zemi a že i ďablové tě sobě mnoho váží a poslouchají, anobrž

10 i sám Bůh že tě | poslouchá a tobě k vůli všechno činí.“ Odpověděl papež: ^{9 b} „Tak jest. Ale, můj milý bratře, povímť, co mi se přihodilo, čemuž se podivíš. Poslal pán Luciper pro jakéhos bohatého bezbožného dvořáka a jda s ním ten posel potkal se se mnou, když sem šel na procházku. Tožť on učiniv mi znamenitou poklonu a počestnost, promluvil ke mně, kterak sou

15 mne někteří moji žádostivi, jenž se do očištěce dostávají, aby se mnou se shledali, a hned mi některé zejména jmenoval, kteréž jsem já převelmi prvé miloval, a zvláště některé z mých kardinálů a jeptišek, a ti že mne velice žádají, aby tam šla má svatost a abych je odtud svou svatostí vysvobodil a z očištěce vyvedl, že jim tam velmi horko, takže se jim již | tam spravedlivě ^{10 a}

20 stýště. Nuž mi se jich jaks zzelelo, tožť já tam rychle bez meškání, pojav s sebou šest kardinálů, deset mnichů, pět párů jeptišek, těch božích sestřiček, a jiných našich dobrých přátel s kropáči, s kříži jako na procesí, s obrazy, s korouhvemi za námi šlo, kteříž všickni s námi zde zůstatí museli; a hyň sou někteří v Pennarum a jiní v očištěci, jimž ani voda svěcená, ani má

25 svatost nic postačiti nemohla, takový jest to chytrý čert, že jest nás sem velhal, a tak my nebozí kumpáni když sme vešli sem, nedají nám zase ven. Ač sem slychal o jakéms písmu, že z pekla není vysvobození, ale já ani moji tovaryši nemohou tomu místa dáti, poněvadž naši otcové a přátelé, kardinálové, mniši, jezuiti, | kapucíni, ba i ty milé sestřičky jeptišky za nás se ^{10 b}

30 modlí, zpívají, chudé krmí, k svatým se přimlouvají, mši et cetera; aby jich Pán Bůh tak mnoho měl oslyšeti, však jest pak milosrdný, aby nás neměl odsud dáti povolati, těšme se tak vždy, by pak z toho nic býti nemělo. Než to jest divná, co si ty učinil, že vida mne, vůdce slepého, mně si se svěsti dal, a tak sme slepý slepého vedl, až sme se do této nejhlubší jámy dostali. A tak,

35 můj jediný bratře, když jináč býti nemůže, neměj ty za zlé mně a já tobě; když sme hořkého navařili a přechmelili, což činiti, již je darmo než vypiti“. A než on to dopověděl, tožť se stal v pekle hrozný třeskot, že se zdálo, že se všechno peklo boří, ďablové pak, kde který | viděl, utíkali a se schovávali ^{11 a}

40 nouti nesměl, co se to děje. Vtom příběhne jakés čertisko ušipané a usmykané a rozpráví, že se jistotně očištěc obořil a že tu byl a na to se díval; kterýž právě nad peklm byl a již byl velice spustl, střechy všechny sešly,

nebo prelátí všickni počna od papeže až do nejnižších nic se o šindel, aby
přikryt byl, nestarali, ale což na něj kdy odkázáno, všecko k sobě obraceli,
na to pili a hodovali a pro některý peníz, než by nové střechy dali, dopustili
5 nahnelo se tam tučných mnoho mnichů, tlustých jeptišek, též jezuitů i mno- 11 b
hých | polštářníků, ješto za života svého nic chudým dáti nechtěli, než po
smrti umrlí na umrlé nakládali, ješto Kristus v den poslední dí „co ste mému
nejmenšímu učinili“ a nedí „co ste na kláštery naložili, mnichům zahale-
čům rozdali“ — a tak sou podlahy nemohly jich snést, i zbořilo se to všecko
10 a oni se do pekla propadali. Tuž teprva ďablové z svých děr a koutů vybí-
hali, křičeli, vejskali, zpívali, že jim tovaryšů na věky přibylo, říkajíce:
„Již nám jich nevymší, nevykejklují, byť každý den bublali, šermovali
a křižovali, již žádného očistce není, ale již k nám své posílali musejí.“
Vtom, když se to dalo, přišlo k očistci šest kapucínů, jako se sami mrskají,
15 pět jezuitů s rohatými | birýty a šest jeptišek, jejich věrných tovaryšek, a 12 a
s nimi mistr Petr Kodiceillus, kterýž mistra Jana z Husince z kalendáře vyma-
zal, a vidouc, že po očistci veta, náramně se divili, žehnali a křižovali, divně
to mezi sebou rozjímajíc, co je se stalo, a nařikajíc na svatého Otce, že dal
k tomu přijít, aby tak znamenité a užitečné stavení mělo se zbořit; i nevě-
20 douc, co činiti, šli upřímo k branám nebeským a tu tloukli. Uslyšev to
mistr Jan Hus, kterémuž již klíče od nebe dány jsou, poněvadž Petr svatý
k vyššimu ouřadu povolán, aby byl hofmistrem dvoru nebeského, poručil
Janovi Žižkovi, kterýž jest strážným u vrat, ptáti se, kdo tluče. I zeptal se
pan Jan Žižka: „Kdo to?“ A Kodiceillus řekl německy: „Ich.“ A pan Jan
25 Žižka, nemnoho německy uměje, neb což prvý uměl, to již skoro zapomněl,
nemohl mu porozumět, co on praví. I řekl: „To jest věru nějaký lotr mnich,
však cosí praví | ‚Nych.‘“ I ptal se opět: „Kdo jsi pak?“ A pan Kodiceil 12 b
porozuměv, že on německy nerozumí, řekl latině: „Ego magister Petrus
Codicillus.“ I teprv srozuměl pan Jan Žižka a oznámil mistru Janovi
30 z Husince a ptal se, má-li ho pustiti, a on poručil, aby ho pustil toliko na
slovo, však jiných aby tam nechal, aby počkali vně. A když byl puštěn, ptal
se ho mistr Jan z Husince, co chce, a on odpověděv, že jest žádostiv s nimi
tam zůstati, že se mu zdá tu čistě veselo, tu mu mistr Jan Hus počal do-
mlouvati, proč jest ho z kalendáře vymazal a k starosti nad svým dobrým
35 zradil. On, nevěda, co mu odpovídati a jak se vymlouvati, počal mu podá-
vati zpurných slov. Tož mistr Jan Hus pochytě jakýs kej počal ho po hřbetě
čistě zpovídati a pan Jan Žižka z Trocnova, vida, co se děje, napomenul jich
řka: „Fryd, bratři, fryd, nic zde, nic!“ Potý vystrčil Kodiceil ze vrat ten
tam. A tak jest rozumět, že maje ten ouřad mnichů tam pustiti nepustil,
40 neb posavad není na ně hrubě laskav, a ani těch rohatých jezuitů, nebo
poněvadž zde církev boží rohy svými trkají, svatým v církvi boží se protiví,
proti nim všech kde mohou popouzejí, lásku zavrhlí, s jinými se hadrují

a vadí—bojí se on, že by i tam chtěli rozkazovati a jsouc nezbedni vždycky jen se vaditi. Protože lépe jich vně nechati. Pán Bůh sám rač je napravití a k víře pravé přivéstí a všechny právě věřící a svaté pokání činící do nebeské slávy přijíti. Amen.

VYDAVATELSKÁ POZNÁMKA

Jeden rukopis skladby je součástí konvolutu starých tisků a rukopisů z majetku Knihovny Národního musea v Praze, sign. 25 E 17. Osmerkový konvolut (velikost 9,2 × 14,6 cm) je složen z 11 drobných tisků, mezi nimiž jsou důležité doklady husitské tradice z 16. a ze začátku 17. století, a ze tří částí rukopisných. Části konvolutu jsou svázaný v tomto pořadí:

1. Odpověď na spis vnově vydaný od kněze Mikuláše, faráře u svatého Petra na Poříčí v Praze. Léta 1522 (tisk kusý, doplněn rukopisně).
2. Lékařství duchovní vydané a vytištěné od Sixta Palmy léta 1602.
3. Traktátec velmi kratičký a kratochvilný o smrti a mládenci, kterýž na posvícení jsa, na cestě se s ní potkav, aby svoji býti mohli sebe se bez věna vespolek namlouvali (jen titul. list).
4. O smrti velmi vtipný, potřebný, užitečný, též hrozný, spolu i kratochvilný traktátec (vyd. A. Šumanová s předmluvou Mik. Konáče; na závěr 2 písně).
5. Život, to jest šlechtné obcování ctného sv. kněze M. Jana Husi, kazatele českého. Od kněze Jiříka Heremity, věrného kazatele českého, sepsaný a nyní vnově vytištěný.
6. Život M. Jana Husa, kazatele slova božího. S přidáním písně o životu a učení jeho.
7. M. J. Husi kázání dvoje o Antikristu a šelmě. Magdeburk 1554.
8. Knižka sv. mistra Jana Husi, jenž slove zrcadlo . . . 1547.
9. Život a skonání slavného mistra Jeronýma.
10. Kronika velmi pěkná o urozeném a statečném rytíři Janovi Žižkovi. . .
11. Historií dvanácte o bratru Janovi Palečkovi.
12. Historia pravdivá a utěšená o odpustcích a očistci (rukopis, který zde vydáváme).
13. Píseň o dobývání pevnosti Kanýže . . . 1601.
14. Tato písnička urozeného pána, pana Štefana Bočkaje, vrchního jenerála v Sedmihradské zemi a v Uhřích a defensora, obhájce víry boží i horlivého rušitele na papežencích, jezuitích, mniších, židech, novokřtěncích potupy a křivdy Kristovy i vyvolených jeho, z Uher Čechům věrným ku posilnění a potěšení odeslaná.

Léta Bočkaj bude pánem.
Prophetia antiqua:
Vae, vae, o vae tibi, misera Austria,
quia ipsa vale dixit tibi Hungaria.

(Rukopisná píseň Vzhůru Čechové o 24 strofách, psaná stejnou rukou jako Historia o odpustcích . . .)

15. Písnička pěkná a kratochvilná . . . (o medvědu a včelách). (Špatně čitelný, místy úplně vybledlý rukopis na 6 stranách, patrně později vepsaný.)

Tento důležitý konvolut vznikl mezi léty 1604—1612; o tom svědčí písnička o Bočkajovi, vztahující se k událostem z let 1604—5, a zajímavý přípisek na před-

ním přidešti knihy: „Léta Páně 1612. Tato knížka jest mi darována od Viktorina Emka Nymburského, když soukeníkům svačinu strojil, za jeden spis bratrský, kterýž potom daroval do Nymburka Špinkovi. Eliáš Slavík Boleslavský.“ (Psáno jinou rukou než rukopisné části konvolutu.)

Na jiný zápis Historie o odpustcích upozornil Josef Petráň v článku Příspěvek k dějinám husitské revoluční tradice — Žižka strážným u vrat nebeských (*Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia* I, 1956, str. 33—34). Je to mladší opis skladby z r. 1626, dochovaný na dvojlistu foliového formátu jako doličný předmět při denunciačním listu mělnického děkana Ondřeje Fisírka Jaroslavu Bořitovi z Martinic z 29. VI. 1626; děkan oznamuje, že byl dopaden šířitel paškvilů „de fide Catholica, pontifice et religiosis ceteris“. K listu jsou přiloženy opisy dvou českých satirických skladeb, zapsané rukou obžalovaného. Vedle této historie je to satirický dialog Rozepře mezi mnichy a čertem, dochovaný i v jednom českém rukopise z r. 1562 ve zhořelecké knihovně⁵. Opisy obou satir a originál Fisírkova listu jsou uloženy ve Státním ústředním archivu v Praze, sign. SM R 109/20.

Tento druhý text Historie o odpustcích (text archivní, A) neupřesňuje podstatně poznatky, získané studiem rukopisu musejního (M). Je to opis asi o čtvrt století mladší než text M a zachycuje versi jemu velmi blízkou, jen poněkud stručnější, zhuštěnější. Hlavní rozdíl mezi oběma texty je v tom, že A nemá závěrečnou anekdotu o Kodícilovi s dokladem husitské tradice. Končí stručným vyprávěním o tom, že se zbořil očištec (srov. str. 194, ř. 13 našeho otisku). Závěr textu A je však opět s malými obměnami shodný se závěrečnými větami M. To dokazuje, že vyprávění o Kodícilově cestě do očiště a do nebe bylo do satiry později vsunuto. Ani text A však nepřináší nic, co by blíže určilo datum vzniku původní satiry.

Z ostatních rozdílů mezi oběma texty je třeba zaznamenat, že text A je chudší na jmenné údaje (neuvádí jméno kardinála Farnesia, kardinála *Svatého Anděla*) a méně zdůrazňuje vztah děje k Čechám; je i méně stylisticky vybroušen, obsahuje méně lidových úsloví (proti textu M má navíc jen obrat *očištec* — *nečištec*) a neužívá v satirické obměně tradiční výroky (na př. o slepém vůdci slepého člověka). Zajímavě uvádí text A, že papeže odlákal do pekla čert, který původně přišel pro *stratovského sedláka* (Stratov — vesnice nedaleko Nových Benátek u Mladé Boleslavě).

Největší význam textu A tkví v tom, že dokazuje rozšířenost skladby a její životnost i v prvních pobělohorských letech.

Text satiry podávám přesně podle znění rukopisu M, opravuji bez poznámky jen drobná písařská nedopatření, doplňuji kvantitu (v rukopise je označováno převážně jen *i = j*, ale nedůsledně) a zavádím interpunkci podle dnešní normy. Rozepisují běžné zkratky a několik vlastních doplňků označuji špičatými závorkami <>. Rukopis je psán zběhlou rukou úhledným a dobře čitelným kursivním písmem, jež se hlásí přibližně do doby kolem r. 1600.

Konvolut s textem M je literární historii dobře znám, satirická Historie však upoutala jen pozornost některého ze starších bibliotekářů knihovny NM (nejspíš A. J. Vřátka), jenž za poslední list rukopisu vepsal svou rektifikaci domnělé nesrovnalosti v poslední části textu, a J. V. Friče, jenž volně parafrázoval text skladby ve dvou feuilletonech *Národních listů*, 18. a 19. I. 1882 (č. 17 a 18), srov. *BČH* III, č. 736. Ve Fričově parafrázi je však mnoho chyb, vzniklých špatným čtením; pro bližší zkoumání skladby jsou oba feuilletony bez významu. Podle Fričova článku se o skladbě stručně zmínil R. Urbánek v knize *Žižka v památkách a úctě lidu českého*, Brno 1924, str. 80. Odtud převzal poznámku F. Kavka do knihy *Husitská revoluční*

⁵ Srov. J. Goll, *České rukopisy ve Zhořelci*, ČČM 1878, str. 285.

tradice, Praha 1953, str. 52. V poslední době se satirou zabýval s hlediska husitské tradice J. Petráň v citovaném článku (srov. i čl. Zoroslavy Drobné, Janíček Zmílelý z Písku a Jenský kodex, *Umění* III, 1955 č. 3, str. 204, pozn. 32).

POZNÁMKY KE KRITICE TEXTU M

190,5 *předloženo mu*] předloženému — 190,11 *pěkně*] pěkně — 192,3 *s služebníky*] z služebníky — 192,6 *lechce*] lechce — 192,14 *dořešeme*] doředme — 193,21 *s sebou*] z sebou — 193,27 *z pekla*] I pekla — 193,41 *očistec*] Očyšteč — 194,36 *mistr Jan Hus*] M. J. H.

VĚCNÉ VYSVĚTLIVKY

- 189,4 *kardinál Farnesius* některý z kardinálů—členů italské šlechtické rodiny Farnese. Jeden z nich, Alessandro F., byl r. 1534—49 papežem jako Pavel III. Jméno je tu uvedeno v satirickém významu (protipapežská satira se připisuje papežskému politikovi!): narážka se vztahuje nejspíš na kardinála Alessandra F. (1520 až 1589), nejvýznamnějšího církevního politika své doby a příznivce jesuitů, jenž zemřel ve stejném roce jako Petr Kodíčil.
- 190,17 *vážných dukátů* dukátů dobré váhy
- 190,21 *kardinál Svatého Anděla* kardinálové se označovali podle místa, k němuž se vázala jejich církevní hodnost. Zde se míní kardinál Jan Carvajal (†1469), papežský diplomat v Čechách dobře známý: r. 1448 byl s poselstvím v Praze, r. 1465 vedl papežské vyšetřování v záležitostech krále Jiřího. O tom, že byl znám jako „kardinál Svatého Anděla“, viz F. Palackého *Dějiny národu českého* IV, 1, 1857, str. 237.
- 190,30 *svatému milému Bernartovi* františkánský světec Bernardin Sienský (1380—1444), slavný kazatel a reformátor řádu, prohlášený za svatého r. 1450.
- 190,33 *profisionem plným* (z lat. provisio) plným zaopatřením
- 191,15 *Pennarum* (lat.) správně (locus) poenarum, místo trestů, peklo
- 191,22 *hyndrovati* překážeti
- 191,32 *lejk* (z lat. laicus) laik, neučený člověk
- 191,38 *kolaci* hostina, zábava
- 191,39 *v kartuziarni* asi ve významu „v nepohodlném bydlíšti, ve vězení“ narážkou na přísnou řeholi kartusiánských mnichů
- 191,41 *merhovaný* zdobený, pruhovaný
- 192,3 *sám čtyřidecátý* se třiceti devíti služebníky
- 192,15 *hamry* kladiva (zde ve významu „abych nebyl zbit“)
- 192,26 *zádušní lázeň* součást církevní „dobročinnosti“, pořádaná pro chudé z odkazů bohatých zemřelých
- 192,33 *kabát* vězení
- 193,1 *dynovitý lotr* pořádný (pův. význam ryzí — o drahých kovech)
- 193,24 *hyň* tam
- 193,30 *mšiti* sloužit mši
- 193,40 *ušípané* špinavé
- 194,6 *polštářník* pochlebník
- 194,16 *Petr Codicillus z Tulechova* (1533—1589), mistr pražské university, latinský básník a překladatel, vydavatel kalendářů. V kalendáři na rok 1585 vynechal Husův svátek, což vyvolalo bouřlivou nevoli lidu.
- 194,38 *fryd* (z něm. Frieden) pokoj, mír

Není třeba pochybovat o českém původu této satiry. Nehledě k tomu, že „hrdina“ skladby je výslovně označen jako „pán z České země“ a část děje je lokalisována do Čech (klášter v plzeňském kraji) — to obojí mohlo vzniknout adaptací cizího díla —, svědčí pro český původ skladby dva významné rysy. Už v první části satiry je několik úsloví a přísloví výrazně českých; tím méně lze pomýšlet na cizí původ závěrečné části, v níž vystupují Hus a Žižka, naráží se na aktuální událost v Čechách (M. Petr Kodícil) a využívá se k satirickému účinku odjinud nepřeložitelné slovní hříčky s němčinou. Je možné, že v jednotlivostech autor čerpal z literárních i jiných pramenů, jak tomu nasvědčuje uvedení jména Farnese, ale taková podrobnost, i v satirickém účinku málo výrazná, nesvědčí proti původnosti thematicu a zpracování celé skladby.

V satirické Historii o odpustcích a očistci máme tedy zajímavou památku původní české politicko-satirické tvorby. Z toho je třeba vycházet při zjišťování jejích literárních vlastností.

Důležitým předpokladem pro zjištění osobitých literárních rysů této satiry je určení doby, kdy vznikla. Ve skladbě je několik narážek na historické postavy a události, jež mohou být vodítkem pro datování. Reálným východiskem pro dataci je ovšem nejpozdnější narážka na smrt mistra Petra Kodícila (1589). Datum ante quem je určeno přesně vročeným zápisem na přídešti konvolutu — r. 1612.

Data 1589 a 1612 tedy spolehlivě vymezují dobu, kdy vznikl dochovaný text skladby. Ostatní časové narážky jsou však v nápadném rozporu s tímto datováním. Děj na začátku satiry je výslovně položen do doby pontifikátu Pavla II. (1464—1471) a značná část satirického útoku míří právě na jeho osobu. I některé další narážky můžeme vztáhnout na konkrétní osoby a události, jež odpovídají této době: „Kardinál Svatého Anděla“, Carvajal, byl v Čechách po svém neslavném diplomatickém jednání r. 1448 i později dobře znám. Pro 3. čtvrtinu 15. století svědčí narážka na založení františkánského kláštera v plzeňském kraji pro 12 mnichů. Jde s největší pravděpodobností o klášter v Tachově, budovaný od 50. let. 15. stol. do r. 1466 výslovně pro 12 mnichů — františkánů⁶. Později, koncem 15. a v 16. století, nebyl v plzeňském kraji nově založen žádný jiný františkánský klášter. Osobu nejmenovaného šlechtice⁷, proti němuž se satira obrací

⁶ Srov. J. Schaller, *Topographie des Königreichs Böhmen*, sv. 9, 1788, Pilsner Kreis, str. 167; J. Stocklów, *Geschichte der Stadt Tachau*, Tachov 1878, str. 91—92; rukopisný seznam českých klášterů Ad. Fischera *Bohemia religiosa* z r. 1824 (z majetku Strahovské knihovny, sign. DK I 8).

⁷ Ze jde o vysokého šlechtice, je možno bezpečně poznat z titulu *urozený a osvícený pán*: titulu *osvícený* se v 16. stol. užívalo pro kurfiřty a některá knížata (srov. Titulář Jana Jičínského 1567, list P II, a Č. Zíbrt, *Titulář*, Praha 1917). V satire je

nejostřeji, nelze identifikovat přesně, je však pravděpodobné, že jde o Buriana z Gutštejna, jenž držel tachovské panství a zástavou i město Tachov od r. 1462 až do své smrti koncem 80. nebo začátkem 90. let 15. století. Nesmírné a na odiv stavěné bohatství tohoto katolického velmože, člena Panské jednoty, a jeho vztah k Tachovu mohl nejspíš upoutat pozornost protikatolického satirika (této domněnce nasvědčuje i narážka na pohřbení pána v klášteře, který zbudoval).

Několik významných narážek tedy naznačuje, že satirické výpady byly podníceny skutečnými osobami a událostmi 2. poloviny 15. století v západních Čechách. Některé jiné údaje, jež neodpovídají historické skutečnosti, však nasvědčují tomu, že autor dochovaného textu nezachycoval nebo neznal přesně situaci, z níž satira vychází. Za pontifikátu Pavla II. nebylo milostivé léto⁸; tachovský klášter nebyl založen šlechticem, ale tachovskými měšťany; Burian z Gutštejna, pravděpodobně onen „urozený a osvícený pán“, nebyl pohřben u františkánů, ale v tachovském klášteře karmelitánů, o jehož restituci se zasloužil⁹. (Původní klášter byl zničen za husitských válek.)

Podnětem pro satiru byly tedy nepochybně události nejméně dvou období, která dělí časově rozpětí víc než sta let. Shodně s tím se v satirě rýsuje i dvě vrstvy vyprávění, jež nejsou dost pevně logicky skloubeny (závěrečná satira na Kodícila je pozdější aktuální přídavek ke staršímu základu, jak dokazuje druhý rukopis satiry). Podle nepřesností v historických narážkách, týkajících se staršího období, lze soudit, že i dochovaný text první části satiry vznikl v době od líčených událostí dost vzdálené¹⁰. Mohlo se tak stát buď přepracováním staršího, dosud neznámého textu, nebo pozdějším literárním zpracováním událostí, o nichž se aspoň v kraji dochovala paměť — ovšem tradicí už zbavená historické přesnosti. Ať tak, či onak, ze satirického zpracování starších událostí vyplynuly zajímavé literární důsledky.

Nepřesnostmi, jimiž se odchýlil od skutečných dějů, směřuje totiž autor v tomto případě k určitému zobecnění. Lze to pozorovat zvláště na dvou obsahových prvcích satiry. První je otázka vztahu františkánského kláštera v plzeňském kraji, založeného pro 12 mnichů, k „hrdinovi“ satiry, za jehož model pokládáme Buriana z Gutštejna. V 16. století bylo obvyklým zjevem, že bohatá katolická šlechta zakládala kláštery; od poloviny 15. století se v Čechách šířil — podporován katolickou šlechtou a misí Jana Kapistra-

zřejmě titulu užito opět ve významu satirickém pro označení vysokého šlechtice, toužícího ještě výš.

⁸ Papež Pavel II. jen s definitivní platností určil lhůty mezi jednotlivými jubilei na 25 let; první milostivé léto bylo podle tohoto rozhodnutí slaveno r. 1475.

⁹ J. Stocklów, *Geschichte der Stadt Tachau*, Tachov 1878, str. 104.

¹⁰ Podle narážky na *zřízení zemské* se zdá, že i starší satira vznikla po vydání vladislavského zřízení, t. j. po roce 1500.

na¹¹ — řád žebravých františkánů, což vzbuzovalo nevoli utrakvistické většiny obyvatelstva¹² (právě tachovský klášter byl prvním františkánským klášterem, založeným v Čechách po husitské revoluci). Autor spojil ve skladbě v duchu těchto obecných tendencí založení kláštera s postavou šlechtice — držitele města, i když proti historické skutečnosti. (U politické satiry je to zjev při nejmenším neobvyklý.) Podobně i v jiném případě: Za pontifikátu Pavla II., jenž je v satíře několikrát výslovně jmenován, nebylo sice slaveno milostivé léto, ale přesto je v satíře s jeho vládou spojováno. Stalo se tak bezpochyby proto, že mnozí lidé věděli, jaký zájem měli všichni papežové na slavnostech milostivého léta a jaký zisk jim z nich plynul.¹³

Výrazným rysem politických satir a důležitým prostředkem jejich útočnosti byly, jak jsme již uvedli, právě historicky přesné narážky na konkrétní události. Bylo možno jich v literárním díle využít, protože politické satiry vznikaly zpravidla brzy po událostech, jichž se týkaly, a ti, jimž byly satiry určeny (čtenáři, posluchači), tyto události znali. Zaměřoval-li autor satirický pohled na děje minulé, které už čtenáři neměli v živé paměti, musil v nich zdůraznit právě ty rysy, jež byly i v pozdější době aktuální. Tak je tomu i v naší satíře, v níž autor neoznačuje přesně ani klášter, o němž mluví, ani nejmenuje pána, proti němuž je satira zaměřena. Ponechává jen tolik místních narážek, aby bylo zřejmé, že jde o české prostředí, o českého pána. Výsledkem tohoto potlačení individuálních rysů je, že satira nemíří na určitého pána (Buriana z Gutštejna?), ale na typ českého katolického šlechtice.

Satirické thema z událostí, které se zběhly před delší dobou, dobře autorovi umožňovalo koncipovat skladbu jako souvislé prozaické vyprávění, a tím ji přiblížit soudobému beletristickému čtení (sr. i charakteristický titul skladby!). Některé stopy autorova tvůrčího postupu ovšem satiru po stránce umělecké výstavby od jiných beletristických prací odlišují; tak hlavní proud děje není vlastně ukončen, ztrácí se v popisu zkázy očistce (nehledíc k aktuálnímu dodatku o Kodícilovi), a to působí dojmem neodůvodněné vypravěčské neucelenosti; po stránce ideového vyhranění a útočnosti je však tato satirická povídka v současné zábavné četbě zjevem ojedinělým.

Ideově vyjadřuje satira k otázkám, jichž se dotýká, postoj a názor

¹¹ Srov. Zd. Nejedlý, České missie Jana Kapistrana, ČČM 1900, zvl. str. 461

¹² Srov. Zd. Nejedlý, České missie Jana Kapistrana, ČČM 1900, str. 223 a pozn. 15, 16. Těmto názorům odpovídá i zajímavý doklad obrazový — postava opilého františkána, hrajícího v hospodě v kostky, na jedné z ilustrací k Pánu rady, vyd. 1505.

¹³ Podobně i dále: Pavel II. nezemřel otravou, ale přesto satira uvádí, že *ho jeho tovaryši . . . [do pekla — J. K.] . . . poslali, davše mu vlaského salátu*. Výraz *vlaský salát* je tu eufemismem místo *jed* — zřejmá narážka na travičství, jež se rozmohlo v renesanční Itálii právě na papežském dvoře.

neučeního, prostého člověka; některé narážky (na kardinála Farnesia, na „vlaský salát“, na versální litery) i vytríbený literární projev musejního rukopisu skladby však svědčí pro velmi vzdělaného autora. Lidové smýšlení mu však bylo bezpochyby blízké — buď že sám pocházel z nižších společenských vrstev, nebo že se sžil s jejich zájmy. Po stránce stylu autor obratně vycházel ze zvyklostí „vyšší“ literatury (složitě humanistické větné konstrukce), nikde však na úkor srozumitelnosti vyprávění. Autor usiluje o stylistické odlišení přímých řečí od partií vypravěčských tím, že řeči jednajících osob užívají víc souřadných spojení a poněkud se v nich stírá i ostré oddělování vět, čímž tu autor napodobuje mluvený projev. Svůj jazyk osvětloval autor hojnými hovorovými obraty (*zašturmoval na měšec; počal ho po hřbetě čistě zpovídati*), lidovou synonymikou (*toulal a talácel; usípané a usmykané čertisko*), lidovými úslovími (*ať sem posel a ne osel*) i příslovími (*na koze vlny nenaholí*¹⁴). Využíval i tradičních už výroků, tehdejšími sečtělejšími čtenářům jistě povědomých, ovšem v jiném, satirickém významu. Na př. *vida mne, vůdce slepého, mně si se svěsti dal, a tak sme slepý slepého vedl*. . . ironicky využívá známého výroku o Žižkovi z kroniky Aenea Silvia „*caeco populo caecus placuit ductor*“, častěji citovaného a obměňovaného¹⁵, proti papeži a katolíkům. Stejně je patrně též užito výroku *kdo k oltáři slouží, z oltáře živnost míti má*¹⁶. Podobného satirického účinku autor leckde dosáhl pouhým užitím hovorového tvaru v neobvyklém spojení (*svatý táta papež*).

Nejde ovšem jen o využívání lidových jazykových prvků. I myšlenkový svět Historie má velmi blízko k představám širokých vrstev. V satirě jsou důsledně s humorem zlidštěny, zesvětštěny nezemské představy očištěnce a pekla: zemřelý mistr Kodícil chce zůstat v nebi, protože se mu tam zdá „čistě veselo“. Nechybějí ani projevy čistě světské ironie k náboženskému učení — i když pán půjde po smrti do nebe, ani tam mu nebudou papežovy bully na škodu.

Nejprůkazněji ovšem svědčí o splynutí této satiry se světem představ a tradic, jež žily v širokých vrstvách společnosti, podání o Žižkovi a Husovi jako strážcích nebeských vrat, odjinud literárně nedoložené. Je to důležitý doklad jedné tradice o vůdčích postavách husitství, jejíž kořeny sahají daleko nazpět¹⁷. Podobně jako jiné památky dosvědčuje i tato skladba, že už

¹⁴ Doloženo v Srnčově sbírce přísloví z r. 1582.

¹⁵ Na př. v Hájkově kronice: „A snad sám Pán Buoh míti ráčil, aby slepému lidu slepý byl vuodce“ (1.387b). Srov. R. Urbánek, *Žižka v památkách a úctě lidu českého*, Brno 1924, str. 77, pozn. 6, a sborník *M. Jan Hus v životě a památkách českého lidu*, Praha 1915, str. 32. Už u Aenea Silvia jde o adaptaci biblického rčení (Mat. 15, 14, Luk. 6, 39).

¹⁶ Podobně v Hádání Prahy s Kutnou Horou (1420) z rukopisu Budyšínského, v. 1040n. „Ktož oltáři právě slouží, máť živ býti ot oltáře. . .“ Výrok vychází z biblického citátu (1. Cor. 9, 13).

¹⁷ R. Urbánek (*Žižka v památkách* . . . str. 64, pozn. 3) soudí v souvislosti s obrazovou výzdobou Jenského kodexu, že představa Jana Žižky v nebi vyrostla „asi z půdy pohnutých 60. let“ 15. století. Srov. cit. článek J. Petráně v *Zápisecth katedry čs. dějin a archivního studia*, I, 1956, str. 33–34.

samy motivy, čerpané z husitské tradice, jsou v literatuře 16. století významným prostředkem ideového boje, zejména tam, kde jde o literární projevy, vyjadřující lidové smýšlení (tím není řečeno, že by takové skladby nemohly být i dílem vzdělaných příslušníků vyšších vrstev). V blízkém časovém okolí *Historie o odpustcích a očistci*, na přelomu 16. a 17. století, to zřetelně dosvědčují na př. jak vlastní práce, tak i vydavatelský program pražského tiskaře Sixta Palmy¹⁸. Některé Palmovy tisky se dochovaly v témže konvolutu jako jeden z rukopisů *Historie* — původce tohoto svazku si tedy patrně byl vědom ideové souvislosti většiny skladeb, tištěných i rukopisných, jež do souboru pojal. Koncem 16. století se bezpochyby četly jako poučná beletrie i starší spisky, týkající se husitství, obsažené v konvolutu (*Kronika velmi pěkná, Mladoňovicovy životy Husa a Jeronyma*), jež původně vznikly s jiným určením (jako práce historické či aktuální politické polemiky) a jež tehdy znovu ožily v nových otiscích. Sama satirická *Historia* je však zvlášť zajímavá jako vzácný doklad o pronikání husitské tradice i do děl blízkých nově vznikajícímu beletristickému čtení, k němuž se i tato skladba zřetelně hlásí. To je další důležitý literární rys, jímž *Historia o odpustcích a očistci* obohacuje naši znalost předbělohorské zábavné prózy i politické satiry.

¹⁸ Srov. čl. A. Škarky *Ze zápasů nekatolického tisku s protireformací*, *ČČH* 1936, zvl. str. 6–10.